

YORÙBÁ

Journal of Yoruba Studies Association of Nigeria

Volume 9 | January
Number 1 | 2018

www.ysan.org

ĘGBĘ ONÍMỌ̀-ÈDÈ YORÙBÁ

ISSN: 1595-1324

© Yorùbá Studies Association of Nigeria, 2018
(Egbé Onímò-Èdè Yorùbá, Nàìjíríà)
www.yasan.org

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means without permission.

First published January 2018

Direct all enquiries to:

The Editor-in-Chief

Dr. Clement Adeníyì Àkàngbè

Department of Library, Archival and Information Studies
University of Ìbàdàn
Ìbàdàn

Design: Update Nigeria & BrightZity Technologies

Editorial Board

Dr. Adeníyì Àkàngbè, Editor, (University of Ìbàdàn); Prof. Àrìnpé Adéjùmò, (University of Ìbàdàn); Prof. Ajíbó lá Abíódún, (Èkìtì State University, Adó-Èkìtì); Prof. Oládiipò Ajíbóyè, (University of Lagos); Prof. Léré Adéyemí, (University of Ìlòrín); Dr. Rẹmí Fájényò, (Federal College of Education, Abẹ̀òkúta); Dr. Tópé Olúmúyìwá, (Adékúnlé Ajáşin University, Àkùngbá-Àkókó).

Consulting Editors

Prof. Adédòtun Ògúndèjì, (University of Ìbàdàn); Prof. Fẹmí Adéwólé, (Ọbáfẹmí Awólówò University, Ilé-ifẹ); Prof. Yẹmísí Adébòwálé, (Adékúnlé Ajáşin University, Àkùngbá-Àkókó); Prof. Dúró Adélékè, (University of Ìbàdàn); Prof. Akinbiyi Akinlabí, Rutgers University, New Brunswick, New Jersey, U.S.A.); Prof. Tundé Akínyemí, University of Florida, Gainesville, U.S.A.); Prof. Antonia Y. Fọlárìn-Schleicher, (Indiana University, Bloomington, U.S.A.); Prof. Adélékè Adéèkọ, (The Ohio State University, Columbus, U.S.A); Prof. Táíwò Olúnládé, (Lagos State University, Ojọ, Lagos State); Prof. Láídé Sheba, (Ọbáfẹmí Awólówò University, Ilé-ifẹ).

Yorùbá: Journal of Yorùbá Studies Association of Nigeria is published by the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN) twice a year (January and June respectively). The Editorial Board welcomes scholarly contributions on various aspects of Yorùbá language studies as well as on literary, cultural, anthropological, scientific, communication, and historical studies.

**Àkóónú
Contents**

- 1** Olúyémisí Adébòwálé,
Tèmítópẹ Olúmúyìwá and
Jùmòkẹ Àsíwájú
1 - 23
Àyèwò Ogun Ẹnu Nínú Àṣàyàn
Fìlmù Àgbéléwò Yorùbá

- 2** Olúwolé Tẹwógboyè Òkéwándé
24 - 56
Ìhà tí Yorùbá Kọ sí Ìbálòpọ Takọ-
tabo Láàárín Ìbátan Kan náà: Ẹrí
látì Ẹnu Ifá

- 3** Dayọ Akànmú and
Rifqat Sànní
57 - 75
Ìlò Ayída Orin Onígbàgbó
(Kírísítẹ̀nì) Gẹ́gẹ́ Bí Orin
Ìfẹ́hónúhàn Nínú Ètò Ìsèlú Ilẹ̀
Nàìjíríà

- 4** Fasehun Mercy Ayò
76 - 103
Ipa Tí Ogun Ẹnu ní Kó Nínú Àwùjọ

- 5** Arárọba Táíwò Opéyemí
104 - 130
Ogun Jíjà àti Ìsèlú ní Ilẹ̀ Yorùbá:
Àtúpalẹ̀ Àlọ-Onítàn Ọba Aláwùúre

- 6** Ọwọ́adé Sunday Caleb
131 - 156
Ipa Pàtàkì tí Orín ní Kó Nínú Ètò
Ogun Jíjà Nílẹ̀ Yorùbá

- 7** Alimot Ẹlẹ́shin Ajíkòbí
157 - 183
Olùkùmi: Ẹka-Èdè Yorùbá Láàrin
Àwọn Edè Mìíràn Ní Ìpínlẹ̀ Delta

- 8** Adékọyà Elizabeth Oláníkẹ and
Ọṣọbà Bọlánlẹ̀ Kíkẹlọmọ
184 - 201
Effect of Religion on Politics in
Yorubaland, Nigeria

www.ysan.org

YORUBÁ Journal of Yoruba Studies Association of Nigeria

Ihà tí Yorùbá Kọ sí Ìbálòpò Takọ-tabo Láààrín Ìbátan Kan náà: Èrí láti Ẹnu Ifá

Olúwolé Tẹwógboyè Òkẹwándé, Ph.D.

Ẹka-ẹkọ Ìmọ Ẹdà-èdè àti Àwọn Èdè Ilẹ̀ Nàìjíríà
Yunifásitì Ilorin, Ilorin

oluwoletewogboye@yahoo.com

Àṣàmọ

Nílẹ̀ tó mọ́ lónìí káàkiri orílẹ̀-èdè àgbáyé, Áfíríkà àti ní pàtàkì, lórílẹ̀-èdè Nàìjíríà, ń se ni ọrọ̀ ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, ẹbí àti idílẹ̀ kan náà ń gbilẹ̀ bí ọwààrà ọjò. Tẹlẹ̀tẹlẹ̀, iràwò ọsàn tí gbogbo ènìyàn ń pé wò ni ọrọ̀ ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, iyekan, ẹbí àti idílẹ̀ kan náà lówùjọ, sùgbón, kì í ṣe ìṣẹ̀lẹ̀ àjẹjì mọ́ rará. Nitorí náà, ìṣẹ̀ iwádìí yíì tọpínpin ihà tí ẹsìn Yorùbá, ní pàtàkì Ifá, kọ sí irú ihùwàsí yíì. Ohùn ẹnu Ifá tó wà lákọ́lẹ̀, àti àwọn ẹsẹ-Ifá tí a rí gbọ-gbà-sílẹ̀ lóko iwádìí nìṣẹ̀ yíì fí sàtẹ̀gùn itúpalẹ̀ èdè fáyẹ̀wò. Àbájáde ìṣẹ̀ iwádìí yíì fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé, èèwò ajẹmẹ̀sìn ni irúfin ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, ẹbí, iyekan àti idílẹ̀ kan náà jẹ. Ìjìyà èyí sì tayọ idájọ̀ ọfin ìjọba tàbí ti àwùjọ̀ ènìyàn, bí kò ṣe èyí tó lówó àwọn òkú ọrun, ẹmí àìrí àti àwọn ọ̀rìṣà nínú. Púpọ̀ àwọn àjàlù àti àrélù tó ń ṣẹ̀lẹ̀ sí ọlódanni, idílẹ̀ àti àwùjọ̀ ló jẹ̀ okùnfà irúfin ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, ẹbí àti idílẹ̀ kan náà, yálá irú ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan yíì jẹ̀ afípá-báni-lòpò, ìgbàfúnra-ẹni-bá-lòpò, àmọ̀omọ̀ ẹ, àmọ̀omọ̀ṣe, èèdì tàbí àṣàsí, ilóyún tàbí ìbímọ̀ tàbí àilóyún. Iyán ogún ọdún ni, a sì máa jóni lówó. Nitorí, ẹni tó ń yólẹ̀ dà ní, ohun aburú a máa yọ ọ ẹ. Ìṣẹ̀ iwádìí yíì pé fún ilanilóyẹ̀

nípa àtubòtán irú ihùwàsí yíì pé, abini yóò bini, bẹ̀ẹ̀ ni, abèèrè yóò bèèrè. Ifá ní èèwò ni ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, ẹbí àti idílẹ̀ kan náà, a kì í ṣe é ká mú un jẹ̀ fún iran Yorùbá.

Kókó ọrọ̀: Ifá, Ọ̀rìṣà, Ìbátan, Ìbálòpò takọ-tabo, Èèwò.

Ìfáàrà

Ohun tí a mọ́ sí ìbálòpò takọ-tabo láààrín ìbátan, idílẹ̀, ẹbí tàbí ẹ̀jẹ̀ kan náà (*incest*) ní ẹ ẹ̀jẹ̀ ìbálòpò ọkúnrin àti obìnrin. Nígbà mìíràn, Yorùbá máa ń da àjọṣepò takọ-tabo pé, sí “bá sùn” “bá ẹ” “bá láṣepò” àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Òkú kan náà ni à ń toṣo lé, ohun kan náà ló tùmọ̀ sí. Lójú Karbeyaz, Togar, àti Celikel (2016: 1), “incest can be traditionally described as sexual intercourse between family members” Èyí ni pé “nílàà ìbílẹ̀, ìbálòpò takọ-tabo jẹ̀ èyí tó wáyé láààrín idílẹ̀ kan náà.”

Nítorí ojú láabi tí púpọ̀ orílẹ̀-èdè àgbáyé, tó fí mọ́ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà, fí wò iwà kòtọ̀ yíì, ọkan-ò-jòkan ọfin pẹ̀lú ìjìyà ló ti wà nínú iwé ọfin àwọn orílẹ̀-èdè yíì láti lẹ̀ pinwó tàbí mú àdínkù bá iwà yíì lówùjọ. Bí àpẹ̀rẹ̀, lórílẹ̀-èdè Nàìjíríà, ẹ̀wọ̀n ọdún mewaá ni ẹni tí aje iwà ìbálòpò láààrín ìbátan, idílẹ̀, ẹbí tàbí ẹ̀jẹ̀ kan náà bá sí mọ́ lórí yóò ló (Ìwé iròyìn *Vanguard*, February 27, 2006). Àmọ́ sá, kàkà kéwé àgbọ̀n ìṣẹ̀lẹ̀ yíì dẹ, ń ṣe ló tún ń fojoojúmọ̀ le koko sí i, tó bẹ̀ẹ̀ gẹ̀, tí ìṣẹ̀lẹ̀ yíì ti di èyí tó ń gba ojú iwé iròyìn ojoojúmọ̀ kan. Bí àpẹ̀rẹ̀, nínú iwé iròyìn *Alàròyẹ̀* ojọ̀ kẹta, oṣù kẹrin, (2018: 15), ni a ti rí àkọlẹ̀ “Ilẹ̀-ẹjọ̀ ju Lucky tó fún ọmọ̀ rẹ̀

lójún sẹwọ̀n gbére l'Èkìtì." Ìbéèrè tó yẹ ká bèèrè ni pé, Njé òfin àti ìjìyà ìgbàlódé yìi tilẹ̀ lẹ̀ pinwọ̀ tàbí kásẹ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ yìi nílẹ̀ lálawùjọ bí? Njé àwọ̀n irúfẹ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ báwọ̀nyí kò lẹ̀ ọ̀kúnfà àwọ̀n ìṣẹ̀lẹ̀ àjàlù àti àrélù àwùjọ bí? Ìdáhùn sí àwọ̀n ìbéèrè wọ̀nyí, nínú díẹ̀ tó rọ̀ mọ̀ iwà ìbálòpò láààrín ìbátan, ìdílẹ̀, ẹbí tàbí ẹjẹ̀ kan náà niṣẹ̀ yìi yòò dágba lẹ̀.

Olálẹ̀yẹ (2015) ti ṣàgbéyẹ̀wò ìhà tí Ifá kọ̀ sí ìbálòpò láààrín akọ-sí-akọ̀ (ọ̀kúnrin-sí-ọ̀kúnrin) àti abo-sí-abo (obínrin-sí-obínrin) (homosexuality), pẹ̀lú Odù Ègúntán-ṣẹ̀, bí àtẹ̀gùn. Ìṣẹ̀ rẹ̀ jábọ̀ pé, iwà ìbálòpò láààrín akọ-sí-akọ̀ jẹ̀ àjẹ̀jì sáwùjọ̀ Yorùbá. Àmọ̀ ọ́, a kò tìl rí ìtọ́kasí ìṣẹ̀ tó ṣàgbéyẹ̀wò ìhà, ojú, èrò, àti ìgbàgbọ̀ Yorùbá nípasẹ̀ Ifá, lórí ìbálòpò láààrín ìbátan, ìdílẹ̀, ẹbí tàbí ẹjẹ̀ kan náà, àláfó yìi ni ìṣẹ̀ iwádíí dí; bèẹ̀, ìhùwàsí ìbálòpò láààrín ìbátan, ìdílẹ̀, ẹbí tàbí ẹjẹ̀ kan náà là bá júwe bí èyí tó kọ̀nìlómínú, tó jẹ̀ èyí tó dọ́rì àgbà kodò pẹ̀lú Odù Òtúúrúpọ̀n Méjì, bó ẹ̀ hán nínú Odégbolá (2014: 39) pé:

Èkún dẹkún àánú

Ìyèrè dìyèrè arò

Ọ̀rọ̀ dunni dunni di ohun àá fií bórí ẹ̀ni sọ

Ká kúnlẹ̀ ká pe ará iwájú, kí ará iwájú ó lẹ̀ baà gbọ̀,

Ará iwájú làá pe egúngún,

Ká wo ẹ̀yìn wò ká pe èrò ẹ̀yìn,

Kí èrò ẹ̀yìn ó leè gbà,

Èrò ẹ̀yìn làá pe Òrìṣà.

Ohùn ẹ̀nu Ifá yìi niṣẹ̀ iwádíí yìi gbà láti gbógún- sígun ti iwà ìbálòpò láààrín ìbátan, ìdílẹ̀, ẹbí tàbí ẹjẹ̀ kan náà lálawùjọ̀ Yorùbá.

Èrò̀ngbà Ìṣẹ̀ Ìwádíí

Bí kò bá nídíí, obínrin kì í jẹ̀ Kúmólú. Èrò̀ngbà ìṣẹ̀ ìwádíí yìi ni láti ṣàgbéyẹ̀wò ìlànà tí Ifá là tàbí gbé kalẹ̀ nípa ìbálòpò láààrín ìbátan, ìdílẹ̀, ẹbí tàbí ẹjẹ̀ kan náà, pàápàá, fún àwùjọ̀ Yorùbá, èyí tí Ifá jẹ̀ alágbàwí àti agbẹ̀nuso fún. Ọ́ ẹ̀sẹ̀ kan kì í ṣàdédédé ẹ̀, èyí pẹ̀ fún, bí irúfẹ̀ iwà ìbálòpò yìi ẹ̀ ní wáyé loòrè-kóorè àti àkóbá tó lẹ̀ mú bá àwùjọ̀.

Ìdílẹ̀, Ẹbí tàbí Ìbátan bí Ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ Àwùjọ̀

Níwọ̀n ìgbà tí àfọ́júsùn ìṣẹ̀ yìi ti pẹ̀ fún ìbátan, ó ẹ̀ pàtàkì láti júwe ọ̀nà ìjẹ́yọ̀ rẹ̀, pàápàá, ní àwùjọ̀ ilẹ̀ Áfíríkà, èyí tí àwùjọ̀ Yorùbá tan mọ̀. Nítorí pé ìtẹ̀kùn tó so ìgbà, tó so agbè, náà ló so elégédé. Ìdálúú nìṣẹ̀lú, nílẹ̀ Áfíríkà, àti ní pàtàkì, nílẹ̀ káàárò-o-ò-jíire, ìdílẹ̀ ni agbáwùjoró; nítorí láìsí tàgíirí, awo ò hu. Orí ìdílẹ̀ ni àwùjọ̀ ti bèrẹ̀, orí ìdílẹ̀ ni àwùjọ̀ sì sinmi lẹ̀. Àgbàríjọ̀pọ̀ ìdílẹ̀ ló bí àdúgbò, àgbàríjọ̀pọ̀ àdúgbò ló bí ilú títi dórí àwùjọ̀. Àwùjọ̀ gbòòrò tó bèẹ̀, tí ó kín mọ̀ ẹ̀yà àti àgbàríjọ̀pọ̀ oríṣíì ẹ̀yà bí àwùjọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, orílẹ̀-èdè Nàìjíríà jẹ̀ àwùjọ̀, nínú èyí tí àwùjọ̀ Yorùbá, Ìgbò, Haúsà àti ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ẹ̀yà tàbí àwùjọ̀ wà. Kódà, a lẹ̀ rí àgbáyé bí àwùjọ̀ kan gbòógì. Bí ẹ̀yẹ̀ bá ẹ̀ fò làá sòkò rẹ̀ lẹ̀rọ̀ àwùjọ̀ jẹ̀. Ojú tó bá kọ̀ síni là ó fi wò ó.

Púpọ̀ àwọ̀n àṣà àwùjọ̀, tó fi mọ̀ ìṣẹ̀ àti ẹ̀sìn, típẹ̀-típẹ̀ ló so mọ̀ ìdílẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, àwọ̀n ìdílẹ̀ onílù ni a mọ̀ sí ìdílẹ̀ àyàn. Àwọ̀n agbégilẹ̀re ni a mọ̀ sí ìdílẹ̀ ọ̀lọ̀nà. Bẹ̀ẹ̀ gégé, àwọ̀n olùsìn Eégún ni ìdílẹ̀ Ọ̀lójẹ̀. Nítorí náà, ìdílẹ̀ ni a ti lẹ̀ múgì

ìtàn àwùjọ Yorùbá gùn. Roy (2003: 523) ki ìdílẹ̀, ní àwòmọ̀ pẹ̀lú pàtàkì rẹ̀ láwùjọ pé:

family is the basis of human society. In other words, there is no society without family. It is the fundamental social group on which the conception of society rests...The family is not only the basis of social group; it is also viewed as an oldest institution of mankind.

Ìdílẹ̀ ní àwùjọ ọ̀mọ̀niyàn sinmi lé. Lónà mǐràn, láìsì ìdílẹ̀ kò lè sí àwùjọ. Ó jẹ̀ egbé tó gbé àwùjọ ró. Kì í ẹ̀ pé ìdílẹ̀ jẹ̀ egbé tí àwùjọ dúró lé lórí nìkan, ó jẹ̀ egbé ọ̀mọ̀niyàn tó lójó lórí jùlọ.

Láwùjọ Yorùbá, yàtò sí ìdílẹ̀, títan lè wáyé nípasẹ̀ ìfomọ-fúnni-fẹ-níyàwó; èyí jẹ̀ ìbátan; bèẹ̀ sì ni ìbátan lè wáyé nípasẹ̀ ẹbí; èyí tó ní ẹ̀ pẹ̀lú àwọn tí ìran kan náà, yálá nídílẹ̀ tí ọ̀kọ tàbí aya sẹ̀ sílẹ̀. Èyí tùmọ̀ sí pé, ìbátan tàbí okùn ìbátan lè wáyé nípasẹ̀ ìdílẹ̀ iyá tàbí bàbá tó bí ni. Ohun tó bá ti kan isaasùn, dandan ni kó kan ẹ́bí, bó ti wà ní líkì, bèẹ̀ ló wà ní gbànjá, bó ti kan àwùjọ Yorùbá, bèẹ̀ ni ó rí jákè-jádò ilẹ̀ Áfíríkà. Ìdí sì nìyí tí Walter (2009: 40) fi ní:

In Africa, before the 15th century, the predominant principle of social relations was that of family and kinship associated with communalism. Every member of an African society had his position defined in terms of relatives on his mother's side and on his father's side... Those things were crucial to

the daily existence of a member of an African society.

Ní Áfíríkà, ẹ́ájú sẹ́ntiúrì kẹ̀ẹ̀dógún, ọ̀nà àjọsẹ̀pọ̀ tó fẹ̀sẹ̀ rinlẹ̀ jùlọ ní ìdílẹ̀ àtí ìbátan tó so mó àjùmọ̀sẹ̀. Ènikòòkan láwùjọ Áfíríkà ní ipò ìbátan rẹ̀ lè jẹ̀ nípasẹ̀ ìkángun iyá tàbí bàbá. Àwọn nìkan yìí ẹ̀ pàkàkì, fún ìgbé-ayé ojoojúmọ̀ àwùjọ ilẹ̀ Áfíríkà.

Ìdílẹ̀ ló wà ní ipilẹ̀, èyí ni bàbá, iyá àtí àwọn ọ̀mọ̀ tí wọn bí. Roy (2003: 545) ní, "thus the consanguine arrangement has been pictured as 'a nucleus of blood relationship surrounded by a fringe of spouses' the brothers and sisters representing the core of the family unit" Èrò yìí fi hàn pé "ìpele ìtanpọ̀ ìbí tàbí ẹ̀jẹ̀ ní a rí bí i 'ààárín gbùngbùn ìbátan ẹ̀jẹ̀ lókọ-láya' tí ẹ̀gbọ̀n-lókùnrin àtí ẹ̀gbọ̀n-lóbìnrin dúró bí apákan tó gbé ìdílẹ̀ ró." Bí a bá fa gbùrù, gbùrù a sì fagbó lórọ̀ ìbálòpò láààrín ìbátan kan náà, pẹ̀lú àwùjọ. Àkóbá tàbí ipalára tí yóò fà lésẹ̀ lè tayọ̀ àwọn ọ̀daràn dé ìdílẹ̀, ẹbí tàbí àwùjọ. Sẹ̀ bí ilẹ̀ ba kan ilẹ̀, iná a máa jó àjóràn. Àkíyèsí yìí ní isẹ̀ àjùmọ̀sẹ̀ Karbeyaz, Togar àtí Celikel (2016: 4) ẹ̀ tí wọn fi ní, "incest is an important issue with social and psychological effects that concerns the entire community." Èyí tùmọ̀ sí pé "ìbálòpò ìbátan jẹ̀ ohun pàtàkì tó so mó àwùjọ àtí ìrònú, tó máa n nípa lórí agbègbè."

Ìbálòpò Takọ-tabo Láraàrin Ìbátan kan náà bí Èèwò

Ojú tó gbòrò ni àwọn onímò àti òhíkòwé tí fí wo ohun tí èèwò jẹ tàbí lè jẹ. Díẹ lára èrò ìṣaájú nípa èèwò ni ìṣẹ̀ iwádìí àjùmòṣe Ládélé, Mustapha, Awórindé, Oyèrindé àti Oládàpò (1986), tí wọn ṣàpèjúwe pàtàkì èèwò bí ìdèrùbani, ìkìlò, èrì-òkàn, èèwò ìlú, agbo-ìlẹ̀, àìsàn, ìròrùn, àjògbépò àti èèwò ìdì òrìṣà. A lè sọ pé, kò sí èyí tí kò lè tan pèlú ìbálòpò takọ-tabo ìbátan kan náà, nínú oríṣíì èèwò tí a tọka sí ṣaájú. Àmọ́ sá, àwọn òhíkòwé wònyí kò rí àwọn òkú-òrun, irúnmolẹ̀ tàbí òrìṣà, àwọn èmí àìrì bí onídáájọ́ àti aláḱòṣo irúfin èèwò tó jẹ mọ́ ìbálòpò takọ-tabo ìbátan kan náà bí ìṣẹ̀ iwádìí yìí ti ṣàgbékalẹ̀ rẹ̀.

Ìṣẹ̀ àjòṣe Arómọláran àti Mustapha (1976) rí èèwò ajemórìṣà bí èyí tí àwọn olùsìn kò gbọdọ́ rú, àti pé, kí èrù irú òrìṣà bèẹ̀ lè wà lóókan àyà àwọn olùsìn, pèlú àti ní ìmọtótó ló bí irú èèwò yìí. Àmọ́ sá, ọ̀rò irúfin ìbálòpò takọ-tabo ìbátan kan náà jẹ̀ èyí tó kan gbogbo ènìyàn àti ẹ̀sìn àwùjọ. Odù-Ifá kó àḱóyawọ́ lórìṣíì ọ̀nà lórí ohun tí èèwò jẹ. Bí àpẹẹrẹ̀, ìṣẹ̀ Orímòògùnjẹ́ (2015) sọ pé, ẹ̀dà bí ènìyàn ni èèwò jẹ nígbà iwásẹ̀, bí Odù Ìdinbàrà ti ṣàlàyé. Nígbà tí èèwò ń bọ́ látì ìsànlú ọ̀run wá sí ìkọ́lé-ayé, wọn ni ayé yóò san án. Nítorí pé, bó rúbọ́, bí kò rúbọ́, ọ̀mọ́ aráyé yóò jẹ ẹ̀. Ṣùgbọ́n, kó rúbọ́, kí ó lè hun ẹ̀ni yòówù tó bá jẹ ẹ̀. Èèwò rú gbogbo ẹ̀bọ́ tí wọn yàn fún un. Látì ìgbà náà ni èèwò ti ń hun ẹ̀nikẹ̀ni tó bá dẹjàà rẹ̀ tàbí jẹ ẹ̀.

Èèwò kò yọ ẹ̀nikẹ̀ni sílẹ̀ lówùjọ; tolórí-tẹ̀lẹ̀mù, tọ̀ba-tìjòyẹ̀, tonílẹ̀-tàlẹ̀jò, àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ. Èran ọ̀hun ni, iwọ́ sì ni èèwò jẹ. Èni tó bá fọwọ́ pa idà rẹ̀ lójú yóò kábàámọ́. Bẹ̀ẹ̀ ni, “èèwò kì í finì sùn tíí fíí panì” (o. i. 342). Ìpele kan náà ni ẹ̀pẹ̀ àti èèwò wà nínú àṣà, ìgbàgbọ́ àti èrò Yorùbá. Bí àpẹẹrẹ̀, bí ẹ̀pẹ̀ kì í tí ṣìni mú tàbí báni jà; bèẹ̀ náà ni èèwò pèlú. Èni tó bá fẹ̀ lálùyo láyẹ̀, tó fẹ́é tóòyàn (nítorí kì í ṣe gbogbo ìjìyà irúfin èèwò ló ń yorí síkú bí ìṣẹ̀ iwádìí yìí yóò ti ṣàfihàn rẹ̀) gbọdọ́ sá fún irúfin èèwò. Orímòògùnjẹ́ (2015: 342) fí èrò Odù Ọ̀yẹ̀kúwọ̀n-ọ̀n-rín hàn pé:

Emi lẹ̀pọ̀n fí ṣe yín,
Tẹ̀ẹ̀ fí gbá sẹ̀rin mọ̀pọ̀n létí?
A dífá fún Ọ̀rúnmlà,
Baba kò mọ́ èèwò,
yóò máa jẹ̀ àdín.
Èbọ́ wọn ní kí baba máa ṣe
Àwa tí sá fún èèwò,
Ìre àwa sì bá wa délẹ̀ kokooko.

Nínú Ọ̀dẹ̀gbọ́lá (2014: 200), ni Odù Ifá Ìdinbàrà tún ti jẹ ká mọ́ síwájú nípa ìṣẹ̀dà èèwò pé:

Ìdin bàrà dín
Ìdin bàrà dín
Ogun ọ̀ torí ọ̀ba dáyé
Òrìṣà ọ̀fidà fódì
Òrìṣà ì bá ọ̀fidà fódì a payé rẹ̀.
A dífá fún èèwò tí ṣe ọ̀mọ́ oníjìgámẹ̀pa.

Odù Ifá yìí fí yé wa pé, “ènìyàn ni èèwò láyẹ̀ ìgbà náà, ọ̀jìṣẹ̀ Olódùmarè ni pèlú” (o. i. 200). Ìtàn inú Odù Ifá yìí jẹ ká mọ́

pé, èèwò lọ dífá, kí òun náà lè gbáyé tó nítumò, kí òun ríbatíṣe é, rónà gbé e gbà.

Léyìn tí èèwò lọ idálè, ọmọ aráyé kọ'yán rẹ kéré, kò sí lójà mọ, wọn pàsò rẹ dà. Odù Ifá tí a tọka sí șaájú ní:

Nígba tí ó tó ọdún kan tí Èèwò ti lọ, wọn bèrè sí tọ ọnà rẹ, àwọn tí kò ka ọrọ náà kún mu omi Èèwò, wọn fi ní ẹe oúnjẹ wọn. Wọn dákò sínú igbo èèwò, wọn ní sun inú ilé Èèwò. Oúnjẹ Èèwò ni ó dùn lẹnu wọn, omi Èèwò ló dára jù. Ọnà Èèwò ni kí í kún, ohun tí wọn gbín sí oko Èèwò ló dára jù...Èèwò darí padà dé, ó rí gbogbo ohun tí ilú ẹe, ó sì ta gbogbo ẹni tí ó lo nńkan rẹ láṣe. Ẹni tí ó mu omi, tí ó fi omi Èèwò ẹe oúnjẹ, àrùn inú bá á jà, ẹni tí ó dákò inú oko Èèwò kò gbádùn ara rẹ. Ẹni tí ó ní sun inú ilé Èèwò, ó ní sùn ní gbangba. Ilú dàrú, òkíkí kàn dé ọdọ ọba (o. i. 200).

Ohun tó hàn gbangba ni pé, èèyàn ni Èèwò látí ìpilèsè ayé wá. Lónà miiran, léyìn igbà tó paradà di ẹmí àìrí, àwọn èniyàn bèrè sí déjàá rírú ọfin rẹ. Wọn ti gbàgbé pé, òkú ajá jẹkọ jààye ajá lọ. Bí igbẹ ò léegun, síbẹ, kò sẹni tí yóò tẹ ẹ, tí kò ní tiro. Bẹẹ gẹẹ ni a lè șakàwé èèwò. Ó sì hàn gbangba pé,

b'ọmọdé bá dá 'rí s'apá, apá á pa á;

b'ọmọdé bá dá 'rí sọ 'rókò, ìrókò á kò ó;

b'ọmọdé bá dá 'rí sọ ọrurù, oko l'a tí í rù 'kú ẹ wá 'lé.

Òkò nlá ní í șalángbá pìnsín.

(Fábùnmi, 1972: 20).

Ìṣàpẹjúwe rírú ọfin, tàbí dídẹjàá Èèwò, bí èyí tó jẹ adìe iràna, tí kí í sohun àjẹgbé rára nìyí.

Ju gbogbo rẹ lọ, ilàna àti igbàgbọ àtayé-báyé, àtìran-déran àwùjọ ni Èèwò jẹ, àjogúnba ni. Àtẹlẹwọ la bá là ni, a ò mẹnì tó kọ ọ. Bẹẹ sì ni, irú ilàna àti igbàgbọ yíí, kò ẹe é yà pẹlú àwùjọ. Gbogbo àwùjọ ló sì máa ní jẹ dídàrí àti síṣàkóṣo pẹlú ilàna àti igbàgbọ (Èèwò) yíí. Ilàna àti igbàgbọ ajemáwùjọ yíí, èyí tí a lè șapẹẹrẹ rẹ pẹlú Èèwò àwùjọ Yorùbá nìṣẹ àjùmọṣe Maciver àti Page (1950: 19) jùwe bí "folkways" (àwọn ọnà ìbílẹ), bí èyí tó ní darí àwùjọ.

From this it results that all the life of human beings, in all ages and stages of culture, is primarily controlled by a vast mass of folkways handed down from the earlier existence of the man...Folkways, then, are the recognised or accepted ways of behaving in society.

Látí ara èyí tí gbogbo ayé omọniyàn, ní gbogbo àkókò àti gbogbo ìpele àṣà, máa ní jẹ síṣàkóṣo nípasẹ àwọn ilàna ìbílẹ tí à á jogún látòdò àwọn ìran látí igbà ìṣẹdà èniyàn...Ọnà ìbílẹ, nígbà náà, jẹ àwọn ọnà mímọ tàbí ọnà tí a gbà tọwọ-tesẹ tó kan ìhùwàsí nínú àwùjọ.

Ìdílẹ kò ẹe é yà pẹlú ìwà láabi tí èniyàn bá hù láwùjọ, nítorí, bí a bá perí ajá a ó perí ìkòkò tí a fi sẹ é. Bí abẹrẹ tó ní ọwú nídíí, ni ẹnikòọkan jẹ, pàápàá, láwùjọ Yorùbá. Bí ẹnikan bá hùwà idójúti láwùjọ, Yorùbá a ní ọmọ ilé tàbí agboolé ibo

nirú ẹni bẹẹ í ẹ ẹ tábí tí wá? Ohun ìdámò tábí ìdánimò pàtàkì láláwùjọ Yorùbá ni ìdílẹ̀ jẹ. Bí àpẹẹrẹ, kò sí ẹni tí a kò lè jùwe tábí ẹ̀pẹ̀jùwe pẹ̀lú ìdílẹ̀ láláwùjọ Yorùbá. Nípa bẹẹ, àjùmọ̀ni ni ìdílẹ̀ àti àwùjọ jẹ. Bí ẹ̀kán òjò tí gbàrajọ̀pò di àgbàrà-òjò, bẹẹ ni àkójọ̀pò ẹ̀nikò̀òkan di ìdílẹ̀. Ohun tó bá sì kan ẹ̀nikan (ire tábí ibi), ti kan ìdílẹ̀ lápapọ̀. Yorùbá gbà pé, ohun tó bá ti bójú, ó ti bàmú. Bẹẹ, ẹ̀nikan ní kẹwọ̀ tí sọ gbogbo ilẹ̀ àti àwùjọ di akẹwọ̀. Osundeko (2008:2) ní, "Traditionally, such families are described by terms such as dysfunctional, secretive, psychologically and socially isolated" Ìtumò èyí ni pé "nìlànà ìbílẹ̀, a máa ń jùwe irú àwọn ìdílẹ̀ bẹẹ bí èyí tó ní òkùnrun, ẹ̀lẹ̀bọ̀lẹ̀rù, àìlẹ̀dàrayá láláwùjọ- ojútí, bẹẹ ni wọn ń dẹni ìkòtì nípa ìrònú àti àjọ̀sepò àwùjọ." Èyí lòdi sí ìlànà ọ̀lájú ìgbàlódé, tó tún ń ẹ ẹ tábí mú kóríyá bá iwà ìbálòpò takọ-tabo ìbátan kan náà láláwùjọ. Bí àpẹẹrẹ, Karbeyaz, Togar, àti Celikel (2016:8) ní, "in this process there is need for effective regulation for the protection of victims of physical and mental health and in order to ensure the necessary rehabilitation" Èrò àwọn onímò yíí ni pé "nípàsẹ̀ báylí ó yẹ kí ìlànà ìdààbò-bò wà fún àwọn ọ̀daràn lójú-kojú àti nípa ìrònú àti láti rí i pé wọn jẹ mímú-bò-sípò." Kódà, nìlànà ọ̀lájú, èrò àwọn onímò wònyíí ni pé, "incest could be detected early and appropriate measures could be taken before pregnancy occurs" Èyí ni pé "a lè tètè salamí ìbálòpò takọ-tabo ìbátan kan náà, láti lè gbé ìgbésẹ̀ tó bá yẹ láti pinwọ̀ oyún níní." Nìlànà ìbílẹ̀, bí

ìbálòpò bá ti wáyé, ọ̀bẹ̀ gé ọ̀mọ̀ lówọ̀ ní, a sọ ọ̀bẹ̀ nù, ọ̀bẹ̀ tí ẹ̀sẹ̀ ọ̀wọ̀ rẹ. Ẹ̀pa kò bóró mọ̀ rára. Ìgbésẹ̀ yòówù ká gbé lẹ̀yìn ìbálòpò, òkété ti dọ̀jà kó tó káwọ̀ lórí ni àkàwé irú ìgbésẹ̀ bẹẹ.

Ohun tí Ifá jẹ tábí lè jẹ

Lójú Adéoyè (1985), àyálò ni Ifá nínú èdè Yorùbá àti pé, ilẹ̀ Íjìbítì ló dàbí ẹni pé ọ̀rọ̀ yíí ti sun jáde wá wọnú èdè Yorùbá. Èrò yíí kan náà ni Johnson (1921) àti Àtándá (1980) ẹ̀tílẹ̀yìn fún. Oríṣíí ìhà ni Ifá kọ sí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn onímò, bẹẹ sì ni ojú ọ̀tò̀tò̀tò̀ ní wọn sì fi wò ó; ẹ ẹ ohun tó bá kojú sẹ̀nikan, èyìn ló ń kọ sí ẹ̀lòmíran. Lójú Farrow (1926), Ifá jẹ ọ̀rìṣà tí à ń sìn láti fọ̀nà hàn-ni lórí ohun kan. Akíntólá (1999) rí Ifá bí ìmò-ìjìnlẹ̀-èrò tí a fihàn fún Ọ̀rúnmilà. Ọ̀rọ̀ Ifá ti di ìràwọ̀ ọ̀sán káàkiri orílẹ̀-èdè àgbáyé. Ìdí sì nìyí tí orúkọ rẹ̀ fi so mọ̀ èyá kòòkan.

Oríṣíí orúkọ ni a ń pe Ifá káàkiri àgbáyé, nítorí, ìlúmómíkà ọ̀rìṣà níí ẹ. Bí àpẹẹrẹ "Fá" ni àwọn èyà Fọ̀n nílẹ̀ olómìnira Benin mọ̀ ọ̀n sí. "Eva" ni èyà Tápa ń pè Ifá. Ifá náà ni à ń pe irúnmọ̀lẹ̀ yíí ní Cuba, USA, Brazil, Trinidad, Tobago, Jamaica àti Togo. "Éfódù" ni àwọn Júù ń pe Ifá; nígbà tí èyà Ewe ń pè é ní Afa (Ọ̀dẹ̀yẹmí, 2013). Kódà, nínú èyà míran, kòngé ni ohun tí Ifá jẹ pẹ̀lú Yorùbá. Bí àpẹẹrẹ, (Negedu, nd, o.i. 5) ní èyà Ìgalà rí Ifá bí, "god of divination in Igala culture. It is believed that *Ifá* carries messages from the other world to this world. It is also a medium of dialogue

between the living and the ancestors" Èrò yìí tùmò sí pé "Òrìṣà àyèwò nínú àṣà Ìgalà. Ìgbàgbọ wọn ni pé, Ifá ló máa ń gbé èrò láti ayé àìrí wá sí ayé yìí. Ó tún jẹ alárinà láààrín aláàyè àti òkú-òrun." Gbé ọmọ kúrò kí ń tẹ nńkan, kò sóhun tí a lè tẹ sílẹ mọ tó níye lórí tó ọmọ. Èsìn Yorùbá ló gbé àṣà, ìgbàgbọ àti èrò wọn ró. Ìdí rẹ sì nìyí tí Ìṣọlá (2010:36) fi ní: "if you leave out the religion, you are left with deformed culture" Èyí tó tùmò sí pé "bí a bá yowọ èsìn kúrò lára àṣà abirún la ó nń" Bí a ó bá sòwò Ògún ajá là á rà. Kò ẹ é ẹ láti sọ ohunkóhun nípa àṣà àti ẹsè Yorùbá láì fi ti Ifá ẹ. Bí Bíbélì mímọ ti jẹ sí olùsìn ọmọlẹyìn Kirisiti àti ẹyà Héberù, tí Kùránì jẹ sí Mùṣùlúmì àti ẹyà Lárúbáwá, bèẹ ni Ifá jẹ sí èsìn àti ẹyà Yorùbá. Àmọ sá, ìmọ Ifá wàyàmì, ó jinlẹ ó sì gbòòrò ju èyí ti a lè fojú èsìn nńkan wò lọ. Ìdí nìyí tí àwọn onímọ fi pín ìmọ inú Ifá sí méjì gbòógì - bí èsìn àti bí ilàna sáyènsì (Yemitan àti Ògúndélé 1970; àti Abimbólá, 1976). Èwẹ, ojú èsìn ni ẹsẹ yìí sàmúlò nínú ìmọ Ifá.

Nípasẹ Ifá, ni a fi lè mọ itàn iran àwùjọ, tó fi mọ itàn àwọn Òrìṣà, ẹmí àìrí, àwọn iran tó ti papòdà (òkú-òrun). Abimbólá (1977a: 31) rí Ifá, "as store house through which the Yorùbá comprehend their own historical experience and understand their environment." Èyí tùmò sí pé, bí ilé-ìkẹrùsì tí iran Yorùbá fi lè lóye àti ìmọ ìrírì itàn àwùjọ ni Ifá jẹ. Ọbáyomí (1983:7) ní, "Ifá is fundamental in the explanation of the components of the Yorùbá culture" Ìtumọ èyí ni pé "Ifá ẹ pàtàkì láti lè ṣàlàyé àwọn ẹyà-ara àṣà

Yorùbá." Ìmọrírì àti pàtàkì Ifá lówùjọ Yorùbá yìí ló mú kí itósónà nípasẹ Ifá jẹ ìgbésẹ àkókó nínú ohun yòówù tí wọn bá fẹ ẹ tàbí dádólé. Ajayi (2009: 8) ní, "There is hardly anything people of a traditional Yorùbá society would do without seeking support and approval from Ifá, the god of wisdom" Èyí ni pé "ó fẹrẹ má sí ohun kan tí àwùjọ Yorùbá yòò ẹ láìwá àtiléyìn àti ìgbàyònda Ifá." Àwọn èrò nípa Ifá tí a tókasi wònyí ṣàfihàn pé Ifá jẹ atónisónà àti afònhanni tí Yorùbá kì í fi í ṣiṣẹgbé nínú ìdádólé wọn. Yorùbá gbà pé, Ifá ló mọ ànà, ló mòní, Ifá ló mọgbèyìn ọrọ (Abimbólá, 1976). Ìdí sì nìyí tí àbámọ kì í fi í pọ nínú ọrọ wọn, nítori, wọn máa ń fábámọ síwájú nípa títélé itóni tàbí ohùn-enu Ifá. Ẹ abèèrè ọnà kan kì í ṣìnà. Bẹẹ ni, Ifá kì í purọ, ọpẹ kì í ṣèké.

Odù ni atọka ìdámọ ohùn ẹnu Ifá. Odù kòòkan sì tún pín sí ẹgbààgbẹje ẹsẹ. Ẹsẹ-Ifá jẹ ọkan lára ewì alohùn pàtàkì Yorùbá. Ẹyà ewì yìí jẹ èyí tó gbòòrò, tó sì jinlẹ tó bèẹ, tí ojú kò le è pín in nípasẹ ìmọ tó kún inú rẹ. Ìdí nìyí tí Àkìwọwọ (1983: 143) fi rí ẹsẹ-ifá bí "àmọimòtán", nítori, ìmọ tó wàyàmì tí Ọrúnmìlà, tí í ẹ irúnmọlẹ tí a fiṣẹ ìmọ Ifá ràn ni. Ifá gbòòrò tó bèẹ gẹ, tí ó fẹrẹ má sí ìgbé-ayé-ẹdà tí Odù-Ifá kò sọrọ nípa rẹ. Ìwọye Karenga (2012: 6) ni pé:

nowhere is the profundity and beauty of African spirituality more apparent than in the Odu Ifa, the sacred text of the spiritual and ethical tradition of Ifa, which is one of the greatest sacred texts of the world and a classic of African and world literature. Its central message revolves around the

teachings of the Goodness of and in the world; the chosen status of humans in the world; the criteria of a good world; and the requirements for a good world.

Kò sí ibi tí ẹwà ajẹmọ-ohun-ẹmí Áfíríkà ti fẹsẹrínlẹ tó inú Odù Ifá, iwé mímọ ohun ẹmí àti ilàná iwà Ifá, tó jẹ ọkan lára iwé mímọ tó tayọ lágbàáyé àti ní Áfíríkà àti ní lítírésọ àgbáyé. Ísẹ ìránṣẹ inú rẹ rọ mọ ẹkọ ohun rere inú ayé, àbùdá àṣàyàn ọmọniyàn láyẹ, ilàná ayé tó dára; àti àmúyẹ ayé tó dára.

Pẹlú èrò ohun àti ipò ti Ifá wà láààrín àwọn ẹsìn àgbáyé, ó hàn gbangba pé ilàná àti àgbékalẹ Ifá nípa ìbálòpò takò-tabò ìbátan kan náà kò ṣe fowọ rọ sẹyin, kì í ṣe lǎwùjọ Yorùbá nìkan, ṣùgbón nílẹ Áfíríkà, àti ọmọniyàn káàkiri orílẹ ayé. Bí àpẹẹrẹ, ẹka pàtàkì ni ìwà ọmọlúàbí kó nínú ìmọ Ifá, èyí tó ṣo mọ ìmọ tísẹ iwádìí yìi jẹ mọ, níwọn ìgbà tó ti jẹ pé ara ìwà àwùjọ ni ìwà ìbálòpò wà. Ìwà tó tó tàbí yẹ ni Ifá gbàrùkù tì, tó sì bu ẹnu àtẹ lu ìwà àitọ. Chase (2017: 1), nínú ìwe yaágbó-yaájù ìmọ *Encyclopedia of Philosophy*, ní:

The field of ethics (or moral philosophy) involves systematizing, defending, and recommending concepts of rights and wrong behavior...This may involve articulating the good habits that we should acquire, the duties that we should follow, or consequences of our behavior on others"

Ẹka ìmọ-ìjìnlẹ-èrò ajẹmọ-ìhùwàsí ní ẹ pẹlú ilàná, ìdààbòbò, àti àbá èrò nípa ìwà tó tònà

àti àitòná...Èyí lẹ pẹ fún àwọn ìwà tó dára, ọjúṣe tó yẹ ká tẹlẹ, tàbí àtubòtán ìhùwàsí wa pẹlú àwọn mǐràn.

Èrò yìi ni Akíntólá (1999: xv - xvi) gbé kalẹ ní àwòmọ pẹlú Ifá pé:

It is in this sense that we can rightly say that the set of moral beliefs and practices implied in the Ifá corpus has been conditioned by Yorùbá culture and the Yorùbá system of thought from which the term "Yorùbá ethics" may be conceived as a meaningful and illustrative concept. It is also appropriate to conceive ethics or moral philosophy as the branch of philosophy that is concerned with what is morally good and bad, right and wrong, fitting, right or obligatory to do or not to do.... The Yorùbá, too, are not excluded from developing set of rules of conduct regulating inter-personal and general societal conduct.

Nípa bèẹ ni a fi lẹ sọ pé àwọn àlákálẹ ìgbàgbọ ajẹmọwà àti íṣe tó wà nínú odù Ifá ni àṣà Yorùbá ti sọ di ilàná ibá èrò, nínú èyí tí a lẹ rí bí "ilàná Yorùbá" ni a lẹ gbà bí ìṣàpẹjúwe èrò tó nítumọ. Bẹẹ ni ó sì tònà lǎtí gba ilàná tàbí ìmọ-ìjìnlẹ-èrò ajẹmọwà bí ẹka ìmọ-ìjìnlẹ-èrò tó ní ẹ pẹlú ìwà tó tònà àti èyí tí kò tònà, tó ní ibámu, tó tònà tàbí kànnípá lǎtí ẹ tàbí lǎtí má ẹ....Kò yọ àwọn Yorùbá náà silẹ lǎtí ṣàgbékalẹ àwọn ilàná ìhùwàsí tó n dárí ìwà láààrín ẹnìkan sí ẹnìkejì àti ní àwùjọ gbogbogbò.

Yorùbá gbàgbò pé, "Ìwà lèsìn" (Abimbola, 1977a:33). Nítorí náà, ìwà kòtò pèlú ìbálòpò takọ-tabo ìbátan jẹ ìtápásí tàbí ìlòdisí èsìn, pàápàá, èsìn àwùjọ Yorùbá. Ifá yìí kan náà ni a lè fi sòdiwòn bíítírí láwùjọ Yorùbá. Adéríbigbé (2016: 140) ní, "today, the wisdom of Ọrúnmilà and his codes of knowledge as concentrated in Ifá oracles are used also to know the past wishes and will of God and ancestors." Itumò èyí ni pé, "lónií, ìmò Ọrúnmilà àti àwọn kòòdù ogbón rẹ tó sodo sínú Ifá ni a lè lò láti mọ ìfẹ-inu Ọlórún àti àwọn òkú-òrun." Èrò yìí jẹ ìtanijí, ìlanilóyè àti ìgbúnni-ní-kẹşé-inú láti sàgbéyèwò ìfẹnú Olódùmarè àti àwọn òkú-òrun àwùjọ Yorùbá nípa ìbálòpò lààárín ìbátan, ìdílẹ, ẹbí tàbí ẹjẹ kan náà.

Ìjíròrò àti Ìtupalẹ

Nínú Ìrosùn Méjì, Ifá sàfòmọ rẹ pé, ọhun lèèwò, kò şée mú jẹ gbé. Odù yìí ní:

B'ómódé kan n jèèwò,
B'ènikan ò bi Í,
T'ó bá pé titítí,
Ìhun tí Í bi ni a máa bi 'ni.
Èèwò a sì béèrè.
A dífá f'Èni-tí-baba-'è-ó-kùú.
Èyí tí ó jogún iyá'è (Agboolá, 1989:74).

Ohùn ẹnu Ifá yìí jẹ kó yé wa pé, lẹyìn tí bàbá kú tán, ọmọ ní, Adiyẹ kì í kú, ká dẹyin rẹ nù. Dípò tí òun yóò fi lọ fẹyàwò mǐràn, tí òun yóò tún fi máa nàwó ìdána, kì òun kùkù fiyá

òun şaya. Ìgbà tí ọrò yìí ta sètí àwọn aráàlú, wọn ní, "haà, èèyàn ọ gbodò dán 'rú 'è wò. Iyá t'ó bí ọ n'nú?" (o. i. 74). Dípò kó túwọ nínú àbá tàbí èrò yìí, ó kọ etí ọgbónin sí ìmòrán àwọn èniyàn àwùjọ. Ó ní, báylí ni n ó şe nńkan mǐ, kò yí padà. Èni tó lẹrú náà ló lẹrú. òun loun nìyá òun. Şé láyé àtijọ ni a n gbó pé, àwòmójú ni ọmọ n wòdí iyá rẹ. Şùgbón, nílẹ tó mọ lónií, şìşẹ-şìşẹ tíí mú òbúkọ gun iyá rẹ lọmọ yóò fi mú iyá rẹ gùn.

Şé má şe é lòògùn má mò, Èèwò gbó, ó sì dá àwọn èniyàn tó n rò ọ lẹkun, pé, ohun tí kò kàn wọn ni wọn n şayojúràn sí. Işé òun ni. A ó rántí pé, a ti sọ şaájú pé, èniyàn ni Èèwò tẹlẹ tẹlẹrí. Èèwò lọ idále, lẹyìn ìgbà tátégùn fẹ sí ọrò ọhún. Bí ìjìyà àwùjọ, àwọn ìgbimọ ilú, pèlú àşẹ ọba lé e kúrò lààárín ilú. Èyí fihàn pé, àwùjọ Yorùbá kì í fowọ lẹrán sí irú ìwà yìí láwùjọ. Yorùbá gbàgbò pé, bí ará ilé ẹni bá n jẹ kòkòrò, bá ò bá dá a lẹkun, hẹrẹ-huru ọnà ọfun rẹ ò ní jẹ ká gbádùn tó bá dòru. Osundeko (2008: 2) ní, "The Yorùbá of Nigeria as well many other African ethnic groups ostracise and socially sanction incest participants as the practice is viewed as an abomination." Ohun tí Ọsúndékọ sọ ni pé "àwọn Yorùbá, tó fi mọ àwọn èyà ilẹ Áfiríkà mǐràn máa n lé wọn kúrò nílúú wọn a sì máa dẹyẹ sí wọn ní àwùjọ nítorí, wọn rí ìwà bẹẹ bí èèwò." Lẹyìn tí iyá yìí bímọ męta fún ọmọ rẹ, awọn èèyàn ní, "Orí ọ mà fọ ọ ẹdọ ọ mà dùn ún" (o. i. 74). Lẹyìn ìgbà tégbé regbé tégbé regbè tán, "un l'Èèwò wá ti egbè dé l'ó wá ké sí gbogbo ará ilú. Ó lọ ilé Ọba, ó ní ẹni t'ó

fẹ́yá è n'joun nkó? Wón l'ó wà n'bi tí ó kólé sí, wón l'ó tiè ti tẹ agbolé. Wón ní iyá 'è ti bímọ mẹta fún un. Wón l'óri ọ fọ ọ, èdò ọ dùn ún, kò sí nńkan t'ó ẹ ẹ (o. i. 74-5).

Şe ọmọdé bú Şàngó ni, ó n bojú wẹyìn, òòjọ kó lólúwéré é wó pani. Èèwò ní òun ti dé láti bèèrè. Şe abini yòò bí'ni, abèèrè yòò sì bèèrè. Bí abéré, bí abéré làa şeké, ọjọ tó bá ti tọkọọ rọ níí pani. Àjálù, àrélù bèrè sí şelè sí ẹnì tó jèèwò- tó fiyá 'è şaya. Òòjọ kan şoso ni ọmọ mètèèta fò sálẹ kú. Kò yanilenu, ohùn ẹnu Ifá fidí àtubòtán jìjèèwò múlẹ nínú Odù Ọyẹkú Méjì pé, àtubòtán rírú òfin, tàbí jìjẹ èèwò ni pé:

Ohun burúkú a máa já lu ohun burúkú,
Ohun burúkú a máa já lu ohun burúkú,
Ègún ẹwón o şubú lègún ata
Ohun burúkú a máa já luraa wón
(Abimbólá, 1968: 31-2).

Ìyá àti kòlòrànsí-èdá yìí kó somi, tí wón tipasẹ bèẹ gbèkuru jẹ lówó ẹbọra. Agboolá (1989: 75) şàlàyé pẹlú itàn Ifá pé, ìgbà tí àwọn èniyàn rí şèlẹ yìí, wón "l'Èèwò ọ tí ì sí n'lé ni, ìgbà t'Èèwò wá bèèrè wón, 'un ni gbogbo ayé tó mọ yí. Wón l'ášèè èyàn ọ kì n'ş ẹ. Ohun t'á è báa şe, k'èyàn ọ má şe é o. Ni wón ni, Èèwò bèèrè nù un. Ni wón ní "a kì í şe é. èèwò ni, bí í bá bi 'ni ẹ jòó'è."

Níwón ìgbà tí ìjìyà rírú òfin Èèwò ti jẹ tajemórìşà, a jẹ pé, idájọ arúfin Èèwò àwùjọ jẹ ti àwọn Òrìşà àti ẹmí àìrì, nínú èyí tí àwọn òkú-òrun wà. Abálájo, tí Àtándá fi wòye pé: "The Yorùbá feared violating moral laws, particularly in

their dealings with their fellow human beings. The results of all this was that the rate of crime among the Yorùbá up to 1800 was extremely low" (1980: 29). Èrò Àtándá ni pé "Yorùbá bèrù itàpásí àwọn òfin ajemómólúàbí, pàápàá, nínú àjọşepò wón pẹlú ọmọnikẹjì wón. Àyọrìşì gbogbo èyí ni pé, ìwà ọdaràn kò gbilẹ rárá láwùjọ Yorùbá títí di 1800." A lè sọ pé, àkókò ìgbà tí a ọ tì da lúru pọ mọ şàpà ètò şàkóso ìbílẹ mọ tìgbàlódé ni àwùjọ wà ní àlàáfíà. Nílẹ tó mọ lóníí yìí, èké ti dáyé, aasà ti dàpòmu

Bí a bá n'şòrò nípa èèwò, ọhun tàbí ègún, a n'şòrò nípa òfin ajemórìşà àwùjọ nìyẹn. Èyí fi hàn pé, àwọn Òrìşà, ẹmí-àìrì àti òkú ọrun wà lára ẹka agbófinró àti idájọ àwùjọ Yorùbá. Níwón ìgbà tó sì ti jẹ pé, àtẹwọ-la-bá-là lówó èèwò, ọhun tàbí ègún; ohun àjogúnba àwùjọ ìran Yorùbá ni; abálájo tí Òkẹwándé fi ní:

Láti lè mú àwùjọ dúróore, ẹsìn Yorùbá ti şàgbékalẹ àwọn ìlànà tó gbọdọ jẹ títẹlẹ; bí bèẹ kọ, irú ẹnì tó bá şèlòdì yóò rí pípón ọjú àwọn Òrìşà pẹlú ìbáwí... 'Èrù' àwọn Òrìşà wà lóókán-àyà Yorùbá; bèẹ ni, wón kii şèlòdì sí ohun tí àwọn Òrìşà wònyí n'fẹ, àyàfi ẹnì tó bá n'wá ìjà irú Òrìşà bèẹ, àyàfi bí a bá tún n'pe Òrìşà láti şedájọ nínú ọràn kan tí apá èniyàn lásán kò ká (2013: 61-2).

Ènikẹni tó bá rú òfin tàbí jẹ èèwò ajemórìşà ti jègúnmóyán. Irú èèwò yìí ni ìbálòpò takò-tabò láààrin ìbátan jẹ. Òrìşà àjọbí tàbí alájọbí yóò bi irú ẹnì bèẹ. Yorùbá ni alájọbí níí pàyekekan tó bá şebi. Òfin ẹsìn ni ìbálòpò takò-

tabo lááraín ìbátan jẹ mọ. Ìdòwú (1995: 5) ní, "Religion forms the foundation and all governing principle of life for them" Èyí ni pé "ẹ̀sìn jẹ ìpilẹ̀ ati ìlànà ìṣẹ̀jọba ìgbé-ayẹ wọn." Bí èyí bá rí bẹẹ, ẹ̀sẹ sí àwọn òkú-òrun, ẹ̀mí-àìrí, òrìṣà àti àwọn ènìyàn àwùjọ ni ìbálòpò takọ-tabo lááraín ìbátan jẹ. Ẹ̀mí wọn sì wà nínú ẹ̀bí àti àwùjọ lápapọ̀. Robinson (2008:2) ní, "Ancestors from previous generations, who have died, become spirits and yet who retain an interest in their families... They can influence living members of the family." Lójú Robinson "Àwọn òkú-òrun láti àwọn ìran tó kojá, ni ẹ̀mí wọn máa ń dàpọ̀ pẹ̀lú ìdílẹ̀ wọn... Ó nípa tí wọn lè kó lóri àwọn ìdílẹ̀ wọn tó wà láàyè." Kódà, òkú-alààyè ni wọn mọ àwọn òkú-òrun sí ní Áfíríkà (Òkẹwándé, 2016).

Ìwà ìbálòpò takọ-tabo lááraín ìbátan jẹ èyí tí àwọn alààyè kò lè dá ṣedájọ rẹ, bí kò ṣe nípasẹ̀ àwọn ìran tó sẹ̀ wọn sílẹ̀. Oyèbámijí (2016: 169) ní, "The Yorùbá keeps in constant communion with their ancestors from whom the religions and morals transmitted to them and whose spirits are believed to be closer than the òrìṣà." Èrò Oyèbámijí ni pé "Yorùbá a máa ní idàpọ̀ gbogbo ìgbà pẹ̀lú àwọn òkú-òrun nípasẹ̀ àwọn ẹ̀ni tí wọn jogún ẹ̀sìn àti ìwà, tí wọn sì gbàgbọ̀ pé, àwọn ẹ̀mí wọn súnmọ̀ wọn ju ti àwọn òrìṣà lọ." Ikú kì í ṣe adínàgboòkú àjọṣepọ̀ òkú àti alààyè. Adétugbo (2001: 7) ní, "Death is merely a veil as the dead still interact in some inexplicable ways with the living." Èyí fi hàn pé, "Ikú kàn jẹ

ìbòjú lásán ni, àwọn òkú sì máa ń láṣepọ̀ láwọn ọ̀nà tí kò ṣe é ṣàlàyé pẹ̀lú alààyè."

Lópò ìgbà, ìjìyà ìbálòpò takọ-tabo ìbátan, kò lẹ̀rọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni, kò sọ̀nà àbáyọ, àfi ki arúfin fẹ̀mí ara rẹ̀ tánràn náà. Èyí rí bẹ̀ẹ̀, nítorí, àwọn ẹ̀mí àìrí tí irú ọ̀daràn bẹ̀ẹ̀ sẹ̀ sí. Kódà, nígbà tí èyí wáyé pẹ̀lú àìmọ̀ tàbí èèsì, ọ̀fin tó de ẹ̀lẹ̀háa náà ló de eléégún. Ìjìyà ikú kan náà ni ayọ̀rísí ìrúfin méjèjè. Bí ìṣẹ̀ yìi ti ṣàlàyé ṣaájú, láti lè fàbámọ̀ síwájú ni Yorùbá fi máa ń ṣewádíí lódò Ifá kí wọn tó gbé ìgbésẹ̀ pàtàkì. Irú ìṣẹ̀lẹ̀ yìi ni Rótímí (1971) fi hàn nípa àwùjọ àti ìgbàgbọ̀ Yorùbá.

Ọ̀nà àbáyọ kan tí Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ kò fi níí pa bàbá rẹ̀ kó sì fẹ̀ iyá rẹ̀ ni láti pa á ní kékeré. Ṣùgbọ̀n, àmọ́já ogbọ̀n ènìyàn kò jẹ́ kí wọn lè mú ẹ̀bọ̀ ìgbọ̀ràn ṣe. Lẹ̀yìn-ò-reyìn, ti Ifá ṣe, Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ pa bàbá rẹ̀, ọ̀ba Adétusà, ó sì fẹ̀ iyá rẹ̀, Ojúolápé, ẹ̀ni tó bímọ̀ mẹ̀ta fún un, láìmọ̀ pé ọ̀mọ̀ ọ̀un loun bímọ̀ fún. Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ àti Ojúolápé jẹ̀ èèwọ̀, wọn jẹ̀gúnmoýán láìmọ̀. Àwọn òkú-òrun (aráalẹ̀), ẹ̀mí àìrí àti òrìṣà bínú sí àwùjọ (ilú). Àjàkálẹ̀ àrùn, ikú àitọ́jọ̀, àjálù àti àrélù bẹ̀rẹ̀ sí jálura wọn, lẹ̀yìn ọ̀dún mọ̀kànlá, abini wá bini, abèèrè wá bèèrè. Rótímí (1971: 8) ní:

There is trouble
now in the land
joy has broken
and scattered
peace, too, is no more

Wàhálà wá dé
báyíí nílẹ̀ náà

Ìdùnnú dàwátì
Àlááfíà pẹ̀lú kò sí mó.

Kò sèni tí ìṣẹ̀lẹ̀ láabi yíi yọ́ólẹ̀ láwùjò. Èyí sàtílẹ̀yìn pé, ìjìyà ìbálòpò ìbátan, ẹbí, ìdílẹ̀ tàbí ìran/ẹ̀jẹ̀ kan náà kì í yọ ẹnikẹni – tolórí, tẹlẹ̀mù, tọ̀ba-tìjòyẹ̀, tẹ̀rú-tòmọ̀ sílẹ̀ láwùjò; bẹ̀ẹ̀ sì ni, kò gbòògùn, kò gbáájò, kò gbẹ̀bọ̀. Má ẹ̀ é lòdògùn un rẹ̀. Pàbó ni gbogbo aájò àtìdẹ̀kun ìṣẹ̀lẹ̀ láabi ní Ìtòkú já sí, nítorí èèwọ̀ ìbálòpò tí Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ ọ̀mọ̀ àti Ojúolápè yá rẹ̀ jẹ̀. Rótímí (1971: 11) ní:

To what gods have we not made Sacrifice, my Chiefs and I? Šòpònná the god of poxes? Èlà the god of Deliverance? What god? Šàngó the god of thunder and rainfall. What god have we not called upon to help us?

Òrìṣà wo ni a kò tii gbẹ̀bọ̀ fún, àwon ìjòyẹ̀ àtẹ̀mí? Šànpònná òrìṣà ìgbóná? Èlà, òrìṣà itúsílẹ̀. Òrìṣà wo? Šàngó òrìṣà ààrá àti mọ̀nàmóná. Òrìṣà wo ni a kò tii ké pẹ̀ látí ràn wá lówó?

Nípasẹ̀ èrò òkè yíi, èniyàn lẹ̀ rúbọ̀ kẹ̀bọ̀ má fín tàbí kẹ̀bọ̀ má gbà. Èpẹ̀ àti ègún n̄ já lórí ilẹ̀ náà, afi ìgbà tí wọn bá ré e dànù pẹ̀lú pípa àwon tó jèèwọ̀. Ìwádìí lódò Ifá nípa àjálù ilú Ìtòkú fi hàn pé: “there is a curse in this land, and until that curse is purged our suffering will go on.” Itumọ̀ èyí ni pé “èpẹ̀ n̄ já nílẹ̀ yíi, àfìgbà tí a bá ré e dànù ni ìjìyà wa yóò tó pin” (Rótímí, 1971: 12). Ojúolápè fẹ̀mí rẹ̀ di ìjìyà yíi, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé, Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ kò para rẹ̀ tàbí kó kú, síbẹ̀, ó kú àkúsára – ó

yọ ọ̀jù ara rẹ̀ méjèèjì. Ó lẹ̀ ara rẹ̀ kúrò nínú ilú àti ọ̀mọ̀ mètẹ̀tẹ̀ta - Adẹ̀wálẹ̀, Adẹ̀bísí, Adẹ̀rọ̀pò tó bí, kí ilú lẹ̀ tòrò padà. Àmọ̀ sá, Ọ̀dẹ̀wálẹ̀ n̄ ru ègún àti èpẹ̀ kiri ọ̀jọ̀-ayé rẹ̀. Sé èlulúú tó pòjò ni, orí ara rẹ̀ ni yóò dàlẹ̀.

Nílẹ̀ Áfíríkà, tí Nàìjíríà àti èyà Yorùbá jẹ̀ pàtàkì, ìbágbẹ̀pò àwon ẹ̀mí àìrì àti ipa wọn kò ẹ̀ ẹ̀ fowọ̀ rọ̀ sẹ̀yìn rára, kòdà, to fi kan àwon oyún inú tó máa dipò àwùjọ̀ mú lẹ̀yìn ọ̀la. Ejizu (2007: 9) ní:

For traditional Africans, community is much more than simply a social grouping of people bound together by reasons of natural origin and/or deep common interests' values. It is both a society as well as unity of visible and invisible worlds; the world of the physically living on one hand, and the world of the ancestors, divinities and souls of children yet to be born to individual kin-groups in a wider sense...The invisible members, especially ancestors and spiritual beings are powerful and by far superior to human beings. Their reality and presence in the community are duly acknowledged and honoured among various traditional groups. Neglect could spell disaster for human beings and the community.

Nílẹ̀ Áfíríkà, àwùjọ̀ kọ́já àkóríjọ̀pọ̀ èniyàn lásán tí wọn ní ìbátan ìṣẹ̀dá àti èrò kan náà papọ̀. Àwùjọ̀ jẹ̀ ìṣòkan ayé àfojùrí àti àìfojùrí; ayé àfojùrí lápá kan, àti ayé àwon òkú-òrun, irúnmọ̀lẹ̀ àti ẹ̀mí àwon ọ̀mọ̀ tí wọn tan mó àwùjọ̀ tí a ò tí ì bí. Àwon ayé àìrì, pàápàá,

àwọn òkú-òrun àti ẹmí àìrí lágbára bẹ̀ẹ̀ ni wọn ju ẹ̀niyàn lọ ni gbogbo ọ̀nà. Àwùjọ sì máa ń rí ipa wọn láwùjọ. Ìfojú-tín-ín-rín tàbí àìkási wọn lè ẹ̀ ẹ̀ àkóbá ńlá-ńlá fọ̀mọ̀niyàn àti àwùjọ lápapọ̀.

Ọ̀nà kan pàtàkì láti rí ojú-rere àwọn ẹ̀mí-àìrí, òkú-òrun (invisible) àti ẹ̀niyàn (visible) láwùjọ ni láti pa ọ̀fin àti ìlànà èèwọ̀ mọ̀ láwùjọ. Láìsẹ̀ bẹ̀ẹ̀, ìrẹ̀pọ̀, àlàáfíà àti ìfọ̀kànbalẹ̀ kò lè sí láwùjọ. Ọ̀mọ̀léwu (2017: 448) ní, “keeping of taboos ensures good harmony between the visible and the invisible world” Èyí ni pé “pípa èèwọ̀ mọ̀ a máa mú ìrẹ̀pọ̀ wà láààrin ayé afojúrí àti ayé àìfojúrí.”

Síwájú sí i, ọ̀nà mìíràn tí ìbálòpò ìbátan tún lè gbà wáyé ni, kọ̀mọ̀ tí baba bí fẹ̀ yàwó bàbá rẹ̀, kọ̀dà, irú ọ̀kùnrin bẹ̀ẹ̀ ì bá à tòó ẹ̀ ọ̀kọ̀láyà fún irú obìnrin bẹ̀ẹ̀. Odù Ọ̀wọ̀nrín Wẹ̀sẹ̀ sọ ọ̀ dèèwọ̀ láti lu ẹ̀gún yìí. Ọ̀dẹ̀gbọ̀lá (2014: 317) ní:

Moníbiirẹ̀ sọ pé ọ̀dun kò bá iyá ọ̀dun sùn rí. Ó ní àyàfi àwọn yàwó bàbá ọ̀dun ni ó jókòó ti ọ̀dun léyìn tí bàbá ọ̀dun kú. Babaláwo sọ fun un pé ẹ̀ni tí ó bá ní àṣẹ̀pọ̀ pẹ̀lú yàwó bàbá rẹ̀, iyá rẹ̀ ni ó ń bá sùn. Ìbínú gbólóhùn yìí ni kò jẹ́ kí ó ẹ̀ ẹ̀tùtù. Léyìn ọ̀dún mẹ̀rin, kò sí ọ̀nà àtìjẹ̀ àti àtimu, gbogbo àwọn yàwó yìí kò ọ̀ sílẹ̀. Moníbiirẹ̀ wá di apòkọ̀ ẹ̀sin ní ọ̀de Ìjamọ̀.

Ohùn ẹ̀nu Ifá yìí fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé èèwọ̀ ni láti bá yàwó bàbá tò bíní sùn, yálà bàbá wà láyẹ̀ tàbí ó ti papòdà. Bẹ̀ẹ̀ gégé, a rí i dajú pé, léyìn ọ̀dún mẹ̀rin ni ẹ̀gún èèwọ̀ tò ti jẹ̀ bẹ̀rẹ̀ sí í jà. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé, ọ̀daràn kò kú, síbẹ̀, ó hàn gbangba pé, ó ti kú

sáyé, bẹ̀ẹ̀, ìkú yá jẹ̀sín nígbà mìíràn. Èyí fi hàn pé, ọ̀sì, àrẹ̀, àti itàràkà ni ìgbẹ̀yìn irúfin ìbálòpò ìbátan, pàápàá, yàwó bàbá tò bíní.

Ọ̀nà mìíràn tí ìbálòpò ìbátan, ẹ̀bí, ìdílẹ̀ tàbí iran/ẹ̀jẹ̀ kan náà ń gbà wáyé láwùjọ ni láààrin ọ̀mọ̀ iyá kan náà. Ifá sọ ọ̀ dèèwọ̀ nínú odù Oríkọ̀: Ọ̀túá-Ogbè látẹ̀nu àgbà awo Awódoyè pé, ọ̀mọ̀ iyá kan náà kò gbọ̀dọ̀ ni ìbálòpò takò-tabò.

Mọ̀sẹ̀ẹ̀ kọ̀ràn mọ̀ pọ̀
A dífá fún Dùrù tí ó bá Ìjágbon sùn.
Ta ló bá Ìjágbon láṣẹ̀pọ̀
Dùrù ló bá Ìjágbon láṣẹ̀pọ̀
Dùrù.
Ọ̀fin ló jìn sí
Ọ̀fin.

Ọ̀mọ̀ iyá kan náà ni Dùrù (ọ̀kùnrin) àti Ìjágbon (obìnrin) tí wọn jèèwọ̀ ìbálòpò, nígbà tí àkàà tú sẹ̀pọ̀, awo èèwọ̀ yìí ya. Ọ̀gún tíí ẹ̀ ọ̀lọ̀gun àti onídàájọ̀ ló fi wọn ẹ̀ṣẹ̀ bí ajá. Ọ̀daràn tò bá ti jìn sọ̀fin-ayé, kí í wà láyẹ̀ mọ̀; ọ̀run lààlà irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀. Íṣẹ̀ ìwádíí yìí fídí rẹ̀ múlẹ̀ láti ẹ̀nu àgbà-awo Awódoyè pé, ọ̀fin ni wọn máa ń jìn sí- ọ̀fin ayé.

Ní àfikún, bí a ti fi hàn ẹ̀sàájú, ẹ̀san èèwọ̀ kíkẹ̀ lè jẹ̀ ọ̀òjọ̀, oṣù tàbí ọ̀dún, bó ẹ̀ hàn pẹ̀lú ìjẹ̀yọ̀ jíjẹ̀ ẹ̀gún (ọ̀dún), àkàlámògbò (oṣù), tẹ̀tẹ̀rẹ̀ (ọ̀òjọ̀) nínú odù Ifá kan náà, Odù Oríkọ̀: Ọ̀túá-Ogbè tí Awódoyè rọ̀ lóko íṣẹ̀ ìwádíí yìí ní:

Èní bá jẹ̀gún kí í pógún ọ̀dún láyẹ̀
Èní bá jàkàlámògbò kí í pòṣù
Èní bá jẹ̀ tẹ̀tẹ̀rẹ̀ kí í pààádọ̀ta ojú

A díá fólófin-Àgbòndi-Wórán
Tí n lọ rée bá wọn jẹpè lóde ọrun.

Ó dájú tó àdà pé, jìjẹ èèwò kò gbọ ẹbọ, ikú lẹbọ rẹ, bó ẹ ẹ sẹlẹ sí Ọlófin-Àgbòndi-Wórán nínú ẹsẹ Ifá òkè yìí. Ẹ áá ẹ é ayé níí gbé, bẹẹ sì ni, a kì í ẹ é ayé náà níí gbé. Bí a ti rí àwọn ti yóò rúbọ ẹgboràn náà ni a rí àwọn tí yóò déjǎá rírú èèwò ìbálòpò ìbátan. A kì í sọ pé kí ọmọdé má dètẹ, bó bá ti lè dá inú igbó gbé. Bí èyàn bá ti lu gúde èèwò, bí irú ẹni bẹẹ gbón bí Ifá, tó sì tún mọran bí ọpẹlẹ, èèwò tó jẹ náà ni yóò pa á. Bí ó tilẹ jẹ pé nígbà mǐràn, ọdaràn ti lè ẹ akóbá nǎlǎlǎ fún àwùjọ. Irú àkóbá àwùjọ yìí ni Yorùbá fi máa n jìn ọdaràn sọfin (gìrì) – ikú látowọ ayé, tí kì í ẹ àmúwá Elédùà. Ajá tí n jẹran ojú iná nirú àwọn ẹdǎ bẹẹ, pónpó ni wọn fi pa irú wọn. Yorùbá gbàgbọ pé, ọkǎ bímọ sílẹ ó bí oró ni látí lè jẹ kí iran bẹẹ máa gbilẹ lǎwùjọ. Àkóbá kékeré kọ ni yóò jẹ fǎwùjọ. Ègún, ẹpẹ àti ọhun àtayébayé, àtiranđiran Yorùbá ni ìbálòpò ìbátan, ẹbí, ìdílẹ tàbí iran/ẹjẹ kan náà jẹ. Bí èniyàn ba ti lù ú, kò ẹ é ré dànù, àrùkú-rèwǎlẹ-àsà ni. Bẹẹ ni kò ẹ é yọ ẹ, nítorí, orí ilẹ tí wọn ti ẹ é kì í gbórò kó má rò féeyàn. Ọrìṣà ni ilẹ, alárinà láàárín ayé àti ọrun ni. Ẹ kò sí ẹdǎ aláàyẹ tí kò ní tipasẹ èrùpẹ rọrun.

Àgbálogbábọ

Ìwǎdìí yìí ẹáfihàn pé, kó tó di páyẹ fọ gbẹgẹde bi igbá, kó tó di pé ayé fàya pẹrẹpẹ bí ogbó aṣọ, ẹni tájere èèwò ìbálòpò ìbátan, ìdílẹ, ẹbí tàbí ẹjẹ kan náà bá sé mó lóri ti jìn

sọfin ayé. Àwọn aráawájú – òkú ọrun, ọrìṣà, ẹmí-àìrì, èniyàn àwùjọ, tó fi mó oyún inú àti ẹsẹẹbí, ni Yorùbá n pè láyẹ. Ìjìyà yìí kò yọ ẹsẹ tàbí èèsì, àmọmọ dá nípa èèwò ìbálòpò ìbátan, ìdílẹ, ẹbí tàbí ẹjẹ kan náà sílẹ. Ẹ ẹ iwǎdìí yìí ti ẹáfihàn pẹlú àtìlẹyìn ohùn ẹnu Ifá pé, ohun tí áá jẹ tíí ba ohun tááájẹ - àyànmọ, akọlẹ tàbí kádàrá ẹni jẹ ni èèwò ìbálòpò ìbátan, ìdílẹ, ẹbí tàbí ẹjẹ kan náà jẹ.

Ìlànà ìjìyà igbálódé nínú èyí tí igbésẹ àti mú ọdaràn bọ sípò jẹ ọnà àti mú ìtìjú kúrò, bẹẹ sì ni ìtìjú àwùjọ jẹ ara ọnà àti mú ǎdínkù bá iwà àtọ yìí. Ẹdẹyẹ-sí-ni, nínú èyí tí irú iwà yìí máa n sọ ìdílẹ di adètẹ – ẹni àkọti lǎwùjọ máa n pinwọ igbèèràn iwà yìí síwájú lǎwùjọ. Bí ẹpẹẹ, àwùjọ kò ní fẹ fẹ ọmọ tàbí fọmọ fún irú ìdílẹ tájere irú iwà tó máa n mú èniyàn tàbí àwùjọ rí kíkòrò ojú àwọn iran tó sẹ wọn sílẹ àti àwọn orìṣà. A jùnì sẹwọn tàbí sanwó ìtanràn, jẹ orí bíbẹ tí kì í sòdògùn iná orí rárá.

Ìwé Ìtọkasi

- Abimbólá, W. (1976). *IFÁ: An Exposition of Ifá Literary Corpus*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Abimbólá, W. (1968). *Ìjìnlẹ ohùn ẹnu Ifá. Apá kǐnì. Ọyọ: Aim Press and Publishers*.
- Abimbólá, W. (1977a). *Ifá divination poetry*. New York: Nok Publishers Limited.
- Adéoyè, C. L. (1985). *Ìgbàgbọ àti ẹsìn Yorùbá*. Ìbàdàn: Evans Brothers (Nigeria Publishers) Ltd.

- Adéríbigbé, I. (2016). *Contextualizing Religion Study and Practice*. Ilorin: University of Ilorin Press.
- Adétugbò, A. (2001). *African Continuities in the Diaspora*. Lagos: Centre for Black and African Arts and Civilization Nigeria.
- Agboolá, A. F. (1989). *Ojúlówó oríkì Ifá* (Apá Kìíní). Lagos: Project Publications Limited.
- Àjàyí, B. (2009). Yorùbá Cosmology and Aesthetics: The Cultural Confluence of Divination, Incantation and Drum-Talking. The Ninetieth Inaugural Lecture Delivered on March 19, University of Ilorin, Ilorin. Nigeria. Ilorin: Library and Publications Committee.
- Akíntólá, A. (1999). *Yorùbá ethics and metaphysics*. Ògbómòşó: YALOYN Publishing Ventures Limited.
- Akìwọwọ, A. (1983). "Understanding Interpretative sociology in the light of the *oríkì* of Òrúnmìlà". Nínú A. Akìwọwọ (Ed.). *Journal of Culture and Ideas*1(1): 139-57. Ilé-Ifè: Alada study circle of Nigeria.
- Alàròyè, ojú kẹta, oşù kẹrin, 2016. "Ìlé-ẹjó ju Lucky tó fún omọ rẹ lóyún sẹwọn gbére l'Èkìtì."
- Arómọláran, A., àti Mustapha, O. (1976). *Akómọlédè ijìnlẹ Yorùbá Apá kẹta*. Ìbàdàn: Macmillan Nigerian Publishers Limited.
- Àtandá, J. (1980). *An Introduction to Yorùbá History*. Ìbàdàn: University Press.
- Awódoyè, A. (2017). Ìfọrò-wá-ni-lẹnu-wò. Agboolé Aşípa, Ìsàlẹ Maşífà, Ògbómòşó, 4-03-2018.

- Chase, B. W. (2017). *Encyclopedia of philosophy*. "History of Africa and Philosophy." www.eip.utm.edu/Afri-hi/
- Ejizu, C. (2007). African Traditional Religions and the Promotion of Community Living in Africa. <http://www.afrikaworld.ne/afre/community.htm>
- Fábùnmi, M. A. (1972). *Àyájó ijìnlẹ ohun Ifẹ*. Ìbàdàn: Oníbonojé Press and Book Industries.
- Farrow, S. S. 1926. *Faith, Fancies and Fetish, or Yorùbá paganism*. London: Society for promoting Christian knowledge. <http://www.afrikaworld.ne/afre/community.htm>.
- Ìdòwú, B. (1995). *Olodumare: God in Yorùbá Belief*. Ikeja: Longman Nigeria PLC.
- Ìşọlá, A. (2010). "Harnessing, Mobilising and Deploying Cultural Heritage for Development" Nínú O. Oládàpò àti D. Adélékè (Àwọn olóòtú) *Making culture memorable*. (o. i. 27- 45). Ìbàdàn: Cultural Group Limited.
- Johnson, S. (1921). *The history of the Yorùbás*. Lagos: CSS Bookshops.
- Karbeyaz, K.; Togar, M. àti Celikel, A. (2016). Case of sibling incest resulting in pregnancy. *Egyptian Journal of Forensic Sciences* 6(4): 550-552. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2090536X16300661>
- Karenga, M. (2012). Ethical Insights from OduIfa: Choosing to be Chosen. www.us-

organization.org/position/documents/EthicalInsightfromOdulfa08-30-12.pdf

Ládélé, T., Mustapha, O., Awórindé. I., Oyèrindé, O., àti Oládàpò, O. (1986). *Àkójọpọ̀ iwádíí Àṣà Yorùbá*. Ìbàdàn: Macmillan Nig. Limited.

Maciver, R. M. and Page, H. Charles. (1950). *Society: An Introductory Analysis*. India: Trinity Press.

Negedu, I. (nd). The Igala Traditional Religious Beliefs System between Monotheism and Polytheism. Retrieved from <http://dx.doc.org/10.04314/og.v10:1.7>.

Obáyomí, A. (1983). "History, Culture and Northern factors." *Studies in Yorùbá History and Culture*, (o. i. 72-87). Ìbàdàn: University Press,

Odegbolá, I. O. (2014). *Ìwé Mímọ̀ Ifá: Èsìn Àkódá Olódùmarè*. Ìbàdàn: Odegbolá Traditional Global Services.

Odeyemi, J. 2013. "Ifá and Òrisha Temple" oyekuofin.com/what-is-ifa/

Okéwándé, O. T. (2013). "Ìhà Tí Yorùbá Kọ Sí Ifaradà Èsìn Nínú Èrò Àti Ìgbàgbọ̀ Wọ̀n." Nínú A. Adéjùmọ̀ (olóòtú) *Yorùbá: Journal of Yorùbá Studies Association of Nigeria*. 7(2): 54- 78. Ìbàdàn: Yorùbá Studies Association of Nigeria.

Okéwándé, O. T. (2016). "Memorial Heritage as Fountain of Peace and Justice in Africa: The Case of Ifá in Nigeria." Nínú M. Munyaradzi àti R. M. Tapuwa (Àwọ̀n olóòtú) *Colonial Heritage, Memory and Sustainability in Africa: Challenges, Opportunities and*

Prospects. (o. i. 105-137). Cameroon: Langaa Research & Publishing Common Initiative Group.

Oláléyẹ, S. A. (2015). "The Disposition of Odù Ègúntánsẹ̀ in Ifá Corpus to Homosexuality." Nínú Adéníyì Àkàngbẹ̀ (Olóòtú) *YORUBÁ: Jónà Egbé Onímọ̀-Èdè Yorùbá* (o. i. 46-62). Ìbàdàn: The Yorùbá Studies Association of Nigeria.

Omóléwu, O. C. (2017). "Taboo." Nínú T. Fálolá & A. Akínyemí (Àwọ̀n Olóòtú) *Culture and Customs of the Yorùbá*. (o. i. 445-455). Texas: Pan African University Press.

Orímóògùnjẹ, C. O. (2015). "Awuyewuye Ifá Lórí Ipò Oba Láwùjọ Yorùbá." Nínú Adéníyì Àkàngbẹ̀ (Olóòtú) *Yorùbá: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, 8(1): 338-351. Ìbàdàn: Yorùbá Studies Association of Nigeria.

Osundeko, T. A. (2008). Uncovering incest; sexual violence against family members. From <http://nigeriaworld.com/articles/2008jan213.html>.

Oyèbámijí, A. K. (2016). "The Yorùbá perception of the relationship between the living and the dead: Fagunwa's Novels in cultural perspective." Nínú O. Adebọwálé, D. Adeleke àti A. Adéjùmọ̀ (Àwọ̀n olóòtú) *Ọ̀tun Ìmọ̀ nínú Ìtàn Àròṣọ̀ D. O. Fagunwa*. (o. i. 167-178). Ibadan: The Yorùbá Studies Association of Nigeria.

Robinson, B. A. (2008). 'Ifá: the religion of the Yorùbá people.' <http://www.religioustolerance.org/Ifa.htm>.

Rótímí, O. (1971). *The gods are not to blame*. London: Oxford University Press.

Roy, I. B. (2003). *Anthropology: The study of man*. New Delhi: S. Chand & Company Limited.

The Vanguard, February 27, 2015. From <http://www.vanguardngr.com/2015/06/senate-approves-life-sentence>

Walter, R. (2009). *How Europe underdeveloped Africa*. Abuja: Panaf Publishers.

Yémiútàn, O. àti Ògúndélé, O. (1970). *Oju ọ̀sùpá Apá kìn ní. Ìbàdàn*: Oxford University Press.